

летописей; т. 9).

22. *Муравьев, А. Н.* История Российской Церкви / А. Н. Муравьев. – СПб., 1840. – 456 с.

23. Русские достопамятности, издаваемая Обществом истории и древностей российских, учрежденным при Императорском Московском университете. – М.: В Университетской типографии, 1815–1844. – Ч. 1. – 192 с.

24. Белоруссия и Литва. Исторические судьбы Северо-западного края [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://zapadrus.su/bibli/istfbid/1535-belorussiya-i-litva-istoricheskie-sudby-severo-zapadnogo-kraja.html>. – Дата доступа: 01.02.2019.

25. *Сапунов, А.* Витебская старина / А. Сапунов. – Витебск, 1883. – Т. 1. – 668 с.

26. *Малицкий П. И.* Руководство по истории Русской Церкви / П. И. Малицкий. – М.: Крутицкое Патриаршее Подворье, 2000. – 463 с.

27. *Афанасенко, Ю. Ю.* Митрополит Григорий Цамблак в общественно-политической и церковной жизни Восточной Европы: дис. ... канд. ист. наук: 07.00.03 / Ю. Ю. Афанасенко. – Минск, 2016. – 209 л.

28. Летописный сборник, именуемый Патриаршею или Никоновскою летописью: [продолжение] / Археогр. комис.; под ред. С. Ф. Платонова. – СПб.: Тип. И. Н. Скороходова, 1897. – VII. – 254 с. – (Полное собрание русских летописей; т. 11).

29. Памятники древнерусского канонического права: сборник. – СПб.: Тип. Императ. Акад. наук, 1880 / ред. А. С. Павлов. – Ч. 1: Памятники XI–XV вв. – 1340 с. и стб. разд. паг. – (Русская историческая библиотека / Археол. комис. т. 6).

30. Полоцкие грамоты XIII – начала XVI вв. / сост. А. Л. Хорошкевич. – М.: Ин-т истории СССР, 1977. – Вып. II. – 227 с.

31. *Якубаў, В. У.* Міжканфесіянальныя канфлікты ў Полацкім ваяводстве (1550–1618 гг.) / В. У. Якубаў // Исследования по истории Восточной Европы. – 2009. – № 2. – С. 175–185.

32. Сборник Муханова. – М., 1836. – 263 с.

33. Акты, относящиеся к истории Западной России, собранные и изданные Археологической комиссией. – СПб., 1846. – Т. 1. – 375 с.

(Дата подачи: 15.02.2019 г.)

Н. В. Козловская

Гродненский государственный университет имени Янки Купалы,
г. Гродно

N. Kozlovskaya

Yanka Kupala State University of Grodno, Grodno

УДК 94 (476)

ШЛЯХТА ВЕЛИКОГО КНЯЖЕСТВА ЛИТОВСКОГО XIV–XVI вв. В СОВРЕМЕННОЙ БЕЛОРУССКОЙ ИСТОРИОГРАФИИ

THE NOBILITY OF THE GRAND DUCHY OF LITHUANIA IN XIV–XVI CENTURIES IN MODERN BELARUSIAN HISTORIOGRAPHY

Статья посвящена изучению шляхты Великого княжества Литовского XIV–XVI вв.

в современной белорусской исторической науке. Автором определены ключевые направления развития отечественной историографии, рассмотрены и проанализированы основные работы белорусских историков в данном направлении.

Ключевые слова: шляхта, Великое княжество Литовское, современная белорусская историография.

The article is devoted to the study of the nobility of the Grand Duchy of Lithuania in the XIV–XVI centuries. in modern Belarusian historical science. The author identified key areas of development of national historiography, reviewed and analyzed the main works of Belarusian historians in this direction.

Key words: nobility, Grand Duchy of Lithuania, modern Belarusian historiography.

Становление национальных историографий (в первую очередь белорусской, литовской, украинской) Великого княжества Литовского происходит на рубеже 80–90-х гг. XX в. Данные процессы были вполне закономерны в контексте образования независимых постсоветских национальных государств, равно как и в контексте тех изменений, которые затронули собственно историческую науку.

Первые итоги изучения истории Великого княжества Литовского белорусскими, польскими, литовскими, украинскими, российскими историками были подведены в ходе работы международного круглого стола «Вялікае княства Літоўскае: гісторыя вывучэння ў 1991–2003 гг.» в 2003 г. [1].

В 2015 г. в рамках работы международной научной конференции «Великое княжество Литовское: политика, экономика, культура» основные достижения и проблемы современной белорусской историографии ВКЛ были обозначены в докладах доктора исторических наук, профессора М. П. Костюка (1940–2019) [2] и В. Ф. Голубева, доктора исторических наук, профессора [3].

Важная роль в «открытии» шляхетской проблематики принадлежит исторической периодике – журналы «Спадчына» (1989), «Беларускі гістарычны часопіс» (1993), «Беларуская мінуўшчына» (1993), «Годнасць» (1993, журнал организации «Згуртавання беларускай шляхты»), научным конференциям и круглым столам.

«Програмный» характер статьи А. П. Грицкевича (1929–2015) [4; 5], Г. Я. Голенченко, посвященные общим сюжетам формирования и развития шляхетского сословия [6].

Специализированным периодическим изданием по истории Великого княжества Литовского является журнал «Герольд Litherland» (первый выпуск – 2001 г.; всего – 19 выпусков). Редактор и издатель журнала А. И. Шаланда, кандидат исторических наук, доцент, заведующий отделом генеалогии, геральдики и нумизматики Института истории НАН позиционирует «Герольд Litherland» как научное геральдическое издание. Вместе с тем, обзор опубликованных научных статей позволяет утверждать, что к настоящему моменту журнал «перерос» в более масштабный проект по истории

Великого княжества Литовского в целом, сохраняя магистральное направление – историко-генеалогические и геральдические исследования.

Нишу специализированного научного ежегодника по истории Восточной Европы в период средневековья и раннего нового времени среди периодических изданий Беларуси сегодня занимает «*Studia Historica Europae Orientalis*=Исследования по истории Восточной Европы» (РИВШ, г. Минск). Ответственный редактор – А. В. Мартынюк, кандидат исторических наук, доцент.

Значимой вехой в отечественной историографии первой половины 1990-х гг. стал выход в свет исторического альманаха «Наш Радавод» (всего 8 книг, 1991–2001), идейный вдохновитель и основатель которого выступил доктор исторических наук, профессор Д. В. Карев. Научные статьи, монографии, представленные на страницах сборника, освещали актуальные проблемы исторического наследия народов Великого княжества Литовского и Речи Посполитой. В 1993 г. одна из книг альманаха была посвящена генеалогии шляхты ВКЛ, российского дворянства [7].

Одна из первых международных конференций по шляхетской проблематике «Генеалогія, геральдыка і гісторыя беларускай шляхты» прошла в г. Минске в 1999 г. (организатор – «Згуртаванне беларускай шляхты»).

Широкий спектр вопросов по истории поветовой шляхты был в центре внимания на международной конференции «Павятовая шляхта ВКЛ: гісторыя, геральдыка, генеалогія, культура (XVI–XVIII ст.), состоявшейся в 2005 году в г. Гродно [8].

Летом 2018 г. история шляхты ВКЛ в очередной раз стала предметом осуждения исследователей в рамках международной научной конференции «Шляхта Великого Княжества Литовского: политические интересы и социальная активность», организованной на историческом факультете БГУ.

Вопросы социально-политической активности шляхты, культуры, генеалогии и геральдики поднимались исследователями в рамках целого ряда научных конференций, посвящённых истории Великого княжества Литовского: «Стэфан Баторый у гістарычная памяць народаў Усходняй Еўропы» (2003, Гродно); «Канструкцыя і дэканструкцыя Вялікага княства Літоўскага» (2004, Гродно); «Ягелоны: дынастыя, эпоха, спадчына» (2006, Гольшаны, Новогрудок); «Парламенцкія структуры ўлады ў сістэме дзяржаўнага кіравання Вялікага княства Літоўскага і Рэчы Паспалітай у XV–XVIII стагоддзях» (2007, Минск, Новогрудок); «Леў Сапега (1557–1633 г.) і яго час» (2007, Гродно); «Вялікае княства Літоўскае і яго суседзі ў XIV–XV стст.: саперніцтва, супрацоўніцтва, урокі: да 600-годдзя Грунвальдскай бітвы» (2010, Гродно); «Магнацкі двор і сацыяльнае ўзаемадзеянне (XVI–XVIII стст.)» (2013, Замковый комплекс «Мир»); «Великое княжество Литовское: политика, экономика, культура» (Минск, 2015); «Валовічы: гісторыя, генеалогія і культура (XV–XX стст.)» (2015, Гродно); «Сапегі: людзі, кар’еры, імения» (2016, Минск); «В кругу локальных дел и проблем: город, двор, деревня в Великом Княжестве Литовском и Короне в XVI–XVIII вв.» (2016,

Минск), «Проблемы локальной истории: конфессиональная жизнь Велико-го Княжества Литовского и Польши в XVI–XVIII вв.» (2017, Минск).

Тематика вышеназванных конференций, предложенный для обсуждения научной общественности круг вопросов политической, социальной, экономической, культурной жизни ВКЛ убедительно свидетельствует о существенном историографическом повороте, имевшем место в белорусской исторической науке в постсоветский период.

За последние почти три десятилетия в отечественной исторической науке «выросла» плеяда молодых исследователей, предметной областью научных интересов которых выступает история ВКЛ, шляхты и магнатории княжества.

Из диссертационных работ периода 1990–2000-х годов отметим докторские диссертации: И. В. Чаквин «Этнічная гісторыя беларусаў эпохі феадалізму (XIV – першая палова XVII ст.)» (1994); А. К. Кравчэвіч «Вялікае Княства Літоўскае ў другой палове XIII – пачатку XIV ст.: генезіс дзяржава на пісьмовых і археалагічных крыніцах» (1998); Ю. Н. Бохан «Узбраенне і структура войска Вялікага княства Літоўскага ў другой палове XIV – канцы XVI ст.» (2003), А. А. Метельский «Мсціслаўская воласць, княства і ваяводства: адміністрацыйна-тэрытарыяльнае, гаспадарчае і канфесійнае развіццё ў XI–XVIII стст.» (2018).

Проблематика кандидатских диссертаций охватывает социально-политические, социально-экономические, внешнеполитические, культурно-идеологические аспекты истории ВКЛ XIV–XVI вв., генеалогию и геральдику шляхты, историографию и источниковедение проблемы: В. И. Канонович «Дыпламатыя Вялікага княства Літоўскага у 1480 – першай чвэрці XVI ст.: (Адносіны з Вялікім княствам Маскоўскім і Крымскім ханствам)» (1997); Г. А. Ластовский «Политическое развитие Смоленской земли в конце XIII–XV веках» (1998); А. А. Скепьян «Шляхецкае мецэнацтва ў Вялікім Княстве Літоўскім у XVI – першай палове XVII стст.» (2000); А. И. Шаланда «Шляхецкая геральдыка Беларусі ў другой палове XVI–XVIII ст.» (2000); В. А. Воронин «Сацыяльна-эканамічнае і палітычнае развіццё Полацкага ваяводства ў першай палове XVI ст.» (2000); Н. В. Козловская, «Шляхта белорусских земель Великого княжества Литовского (российская дореволюционная и советская историография и источниковедение проблемы)» (2001); В. И. Бобышев «Международные отношения в Восточной Европе в 30–80-е гг. XVI в.» (2001); А. И. Груша «Канцэлярыя Вялікага Княства Літоўскага 40-х гадоў XV – першай паловы XVI ст.» (2001); Н. В. Слїж «Шляхецкая сям’я ў Вялікім княстве Літоўскім у XVI–XVII стагоддзях: уздзеянне саслоўнага падзелу грамадства на яе фарміраванне і развіццё» (2002); А. Н. Янушкевич «Першая Інфлянцкая вайна (1558–1570 гг.) і яе ўплыў на развіццё сацыяльна-палітычных працэсаў у Вялікім Княстве Літоўскім» (2002); И. Ю. Уваров «Расширение прав и свобод белорусской шляхты в Великом княжестве Литовском до Люблинской унии: по матери-

алам вальных сеймов XVI в.» (2003); А. А. Килбас «Культура привилегированного сословия на Беларуси (XIV–XVI вв.)» (2003); Л. В. Николаева «Арганізацыя знешняй палітыкі Вялікага Княства Літоўскага ў канцы XV – сярэдзіне XVI ст.» (2003); В. А. Подолинский «Прадстаўніцтва і палітычная пазіцыя Вялікага княства Літоўскага на вальных соймах Рэчы Паспалітай у апошняй трэці XVI ст.» (2004); О. И. Дернович «Дакументальныя крыніцы па гісторыі палітычных адносін Вялікага княства Літоўскага і Лівоніі ў канцы XV – першай палове XVI ст.: (Сістэматызацыя і актывы аналіз)» (2004); Б. И. Сидоренко «Земли Восточной Беларуси во внешней политике Великого Княжества Литовского и Московского княжества в 1500–1537 годах» (2005); А. В. Любый «Унутрыпалітычная барацьба ў Вялікім княстве Літоўскім у 30–40-я гг. XV ст.» (2006); В. В. Тищенко «Велікакняжацкая ўлада ў структуры органаў дзяржаўнага кіравання ВКЛ у канцы XIV – пачатку XVI ст.» (2006); Н. А. Скепьян «Інстытут канцлерства ў дзяржаўна-палітычным жыцці Вялікага Княства Літоўскага ў канцы XV – першай палове XVI ст.» (2008); В. Н. Кадира «Антифеодалная борьба белорусского и украинского народов во второй половине XVI – первой трети XVII в.» (2008); Л. Я. Климуть «Ідэалогія сарматызму ў грамадскім і культурным жыцці беларускіх зямель Рэчы Паспалітай у XVI–XVII стст.» (2009); О. И. Лазоркина «Дипломатическая служба Великого Княжества Литовского во внешнеполитическом механизме Речи Посполитой» (2009); М. А. Шнип «Унутрыпалітычны канфлікт 1508 года ў Вялікім княстве Літоўскім у кантэксце міжнародных адносін ва Усходняй Еўропе» (2009); А. В. Казаков «Эміграцыя знаці з рускіх княстваў у Вялікае княства Літоўскае (40-я гг. XV – 30-я гг. XVI ст.)» (2010); В. В. Коледа «Вайсковае заканадаўства Вялікага княства Літоўскага ў XVI ст.» (2010); С. А. Пациенко «Дынаміка духоўнай культуры магнатаў Беларускага Панямоння» (2011); В. В. Якубов «Інфлянты ў знешняй і ўнутранай палітыцы ВКЛ у канцы XVI – пачатку XVII ст.» (2013); С. А. Лашкевич «Дыпламатыя Вялікага Княства Літоўскага ва ўзаемаадносінах Рэчы Паспалітай і Расійскай дзяржавы (1586–1598 гг.)» (2014); Н. А. Волков «Забеспячэнне абароназдольнасці рэзідэнцый роду Радзівілаў на беларускіх землях Вялікага Княства Літоўскага ў XVI – пачатку XVIII ст.» (2016); П. Ю. Булатый «Ляхавіцкае графства ў сістэме магнацкіх уладанняў (XVI–XVIII ст.)» (2018).

Первая попытка комплекснаго изложения истории шляхеты ВКЛ рассматриваемого периода в современной отечественной историографии была предпринята П. О. Лойко (1958–2010) [9]. В монографии, состоящей из трёх разделов – «Стан шляхты беларускіх зямель у далюблінскі перыяд», «Палітычныя інтарэсы і сацыяльная актыўнасць шляхты беларускіх зямель у апошняй трэці XVI – першай трэці XVII ст.», «Грамадска-палітычная свядомасць шляхты беларускіх зямель» – раскрываецца процесс фарміравання шляхетскаго сословія, паказана роля шляхты в общественно-политической жизни, деятельности сословно-представительных органов, предпринята по-

пытка охарактеризовать основные аспекты общественно-политического сознания шляхты.

Дальнейшее развитие шляхетская проблематика получила в ряде научных статей исследователя [10–16].

Формированию шляхетского сословия, сословным правам и привилегиям, роли шляхты в социально-экономической, политической, военной, культурной жизни ВКЛ конца XIV – конца XVI в. посвящена монография И. Ю. Уварова [17]. По мнению автора, актуальность темы исследования обусловлена её слабой разработанностью в белорусской историографии. Особое внимание уделено «эволюции военно-служилого сословия бояр-шляхты», политической истории шляхты ВКЛ [17, с. 5].

Борьба шляхты за свои сословные привилегии, юридическое оформление прав в привилегиях и Статутах ВКЛ, социально-экономические отношения магнатов и шляхты с крестьянством, военная служба бояр-шляхты и организация военного ополчения ВКЛ нашли своё широкое освещение в многочисленных научных статьях И. Ю. Уварова [18–27].

Изучению полоцкой шляхты в период 1588–1668 гг. посвящено исследование гродненского историка В. В. Голубовича [28]. В фокусе внимания автора – политическая активность шляхты в рассматриваемый период [28, с. 7]. Опираясь на широкую источниковую базу (опубликованные материалы, документы архивов) В. В. Голубович раскрывает региональную специфику шляхетского сословия Полоцкого воеводства, «гербовую культуру», участие шляхты в поветовых сеймиках [28, с. 220–223].

Современная белорусская историография шляхты Великого княжества Литовского XIV–XVI вв. представлена обобщающими работами по истории ВКЛ, истории Беларуси, энциклопедическими изданиями, научными статьями, материалами конференций, монографиями. Круг основных исследовательских направлений включает: 1. Историю правящих династий, отдельных шляхетских/магнатских родов и их представителей (В. Л. Насевич [29], А. К. Кравцевич [30], А. В. Любый [31–33]); 2. Исследования по генеалогии и геральдике (В. Л. Носевич [34], А. И. Шаланда [35–42], Д. Л. Яцкевич [43], С. А. Рыбчонок [44; 45], Г. М. Брегер [46]); 3. Военную историю, историю внешней политики ВКЛ (Ю. Н. Бохан [47–49], А. Н. Янушкевич [50–53], Г. Н. Саганович [54–56], С. А. Лашкевич [57; 58], Н. А. Волков [59–61]); 4. Исследования по истории культуры, ментальности и идеологии политической элиты Великого княжества Литовского и Речи Посполитой (А. А. Скепьян [62; 63], Ю. Н. Бохан [64], А. А. Килбас [65], Л. Я. Климуть [66]); 5. Историю шляхетской семьи, гендерную проблематику (Н. В. Слиж [67–69], А. А. Скепьян [70]).

Актуальное направление современной белорусской историографии – изучение деятельности сословно-представительных институтов ВКЛ, сословного представительства шляхты, роли политической элиты во внутривнутриполитической и внешнеполитической жизни княжества. Определённый

вклад в разработку данных вопросов внесли представители российской до-революционной, советской историографии. Актуальной данная проблематика является в польской историографии XIX – начала XXI вв. Современная белорусская историография вопроса весьма обширна и представлена работами В. А. Подолинского [71–76], В. В. Голубовича [77–81], А. А. Радомана [82–87] и др.

Попытка комплексного анализа сословного представительства Велико-го княжества Литовского на Люблинском сейме 1569 г. предпринята В. Подолинским в монографии «Прадстаўніцтва Вялікага Княства Літоўскага на Люблінскім сойме 1569 года: удзел у працы першага вальнага сойма Рэчы Паспалітай» [88]. Монография является результатом многолетней работы исследователя в изучении политической элиты ВКЛ, деятельности органов сословного представительства. Работа содержит обширный фактологический материал по персональному составу делегации княжества на сейме в Люблине.

Резюмируя основные достижения современной белорусской историографии истории шляхты ВКЛ XIV–XVI вв., безусловно, следует отметить значительный прорыв в освоении новых тем и направлений, пересмотр устаревших подходов и концепций, обновление исследовательского инструментария. Вместе с тем, перспективным представляется: во-первых, теоретическое осмысление достижений современной исторической науки, и не только белорусской, в изучении как истории ВКЛ в целом, так и истории шляхетства, в частности; во-вторых, создание фундаментальных монографических исследований по истории шляхты во всём многообразии проблематики.

Список использованных источников

1. Вялікае княства Літоўскае: гісторыя вывучэння ў 1991–2003 гг. = Grand duchy of Lithuania: history of research, 1991–2003: матэрыялы Міжнар. круглага стала, Гродна, 16–18 мая 2003 г. / Гродзенскае абласное грамадскае аб’яднанне маладых навукоўцаў «ВІТ»; рэдкал.: С. Б. Каўн (адказ. рэд.) [і інш.]. – Мінск: Медисонт, 2006. – 540 с.

2. *Касцюк, М.* Вывучэнне гісторыі ВКЛ у Інстытуце гісторыі НАН Беларусі і перспектывы далейшых даследаванняў / М. Касцюк // Вялікае Княства Літоўскае: палітыка, эканоміка, культура: зб. навук. арт.: у 2 ч. / Нац. акад. навук Беларусі, Ін-т гісторыі; уклад.: А. А. Скеп’ян; рэдкал.: У. Р. Гусакоў [і інш.]. – Мінск, 2017. – Ч. 1. – С. 12–17.

3. *Голубеў, В.* Найноўшая беларуская гістарыяграфія гісторыі Вялікага княства Літоўскага (канец XX – пачатак XXI ст.) / В. Голубеў // Вялікае Княства Літоўскае: палітыка, эканоміка, культура: зб. навук. арт.: у 2 ч. / Нац. акад. навук Беларусі, Ін-т гісторыі; уклад.: А. А. Скеп’ян; рэдкал.: У. Р. Гусакоў [і інш.]. – Мінск, 2017. – Ч. 1. – С. 18–42.

4. *Грыцкевіч, А. П.* Беларуская шляхта / А. П. Грыцкевіч // Спадчына. – 1993. – № 1. – С. 11–16.

5. *Грыцкевіч, А. П.* Шляхта Вялікага княства Літоўскага да Люблінскай уніі 1569 г. / А. П. Грыцкевіч // Годнасць. – 1993. – № 1. – С. 16–27.

6. *Галенченко, Г.* «Шляхетская демократия» в Великом княжестве Литовском XVII–XVIII вв. / Г. Голенченко // Белоруссия и Россия: общества и государства. – М., 1998. –

С. 31–56.

7. Наш радавод: матэрыялы Міжнар. навук. канф. «Царква і культура народаў Вялікага княства Літоўскага і Беларусі XIII – пач. XX стст.», Гродна, 28 вер. – 1 кастр. 1993 г.: у 2 ч. / Беларускі дзярж. музей гісторыі рэлігіі; адказны рэд. Д. В. Караў. – Гродна, 1993. – Кн. 4, ч. 1. – 230 с.

8. Павятовая шляхта ВКЛ: гісторыя, геральдыка, генеалогія, культура (XVI–XVIII ст.): матэрыялы навук. канф., Горадня, 18 лют. 2005 г. // Герольд Litherland. – Горадня, 2006. – № 17. – 134 с.

9. Лойка, П. А. Шляхта беларускіх зямель у грамадска-палітычным жыцці Рэчы Паспалітай другой паловы XVI – першай трэці XVII ст. / П. А. Лойка. – Мінск: БДУ, 2002. – 99 с.

10. Лойка, П. А. Гістарыяграфія праблемы вывучэння ролі шляхты ў грамадска-палітыч ным жыцці Рэчы Паспалітай (другая палова XVI – першая трэць XVII ст.) / А. П. Лойка // Працы гістарычнага факультэта БДУ: навуковы зборнік. – Вып. 3. – Мінск, 2008. – С. 46–52.

11. Лойка, П. Сеймики беларускіх зямель в государственной-политической жизни Речи Посполитой (последняя треть XVI – первая треть XVII в.) / П. Лойка // Парламенцкія структуры ўлады ў сістэме дзяржаўнага кіравання Вялікага княства Літоўскага і Рэчы Паспалітай у XV–XVIII стагоддзях: матэрыялы Міжнар. навук. канферэнцыі (Мінск–Наваградак, 23–24 ліст. 2007 г.) / навук. рэд. С. Ф. Сокал, А. М. Янушкевіч. – Мінск, 2008. – С. 176–183.

12. Лойка, П. А. Пазіцыя шляхты беларускіх зямель у знешнепалітычных стасунках Вялікага Княства Літоўскага ў апошняй трэці XVI – першай трэці XVII ст. / А. П. Лойка // Беларускае мастацтва: гісторыя і сучаснасць: зб. матэрыялаў Рэсп. навук.-твор. канф. (19 сакав. 2009 г.): у 2 т. / III Няфёдаўскія чытанні. – Мінск, 2009. – Т. 2. – С. 11–17.

13. Лойка, П. А. Шляхецка-сялянскія міжаслоўныя адносіны на беларускіх землях у другой палове XVI – першай палове XVII ст. / А. П. Лойка // Росийские и славянские исследования: сборник научных статей. – 2009. – Вып. 4. – С. 67–74.

14. Лойка, П. А. Узаемадачыненні шляхецкага і мяшчанскага саслоўяў на беларускіх землях у другой палове XVI – першай палове XVII ст. / А. П. Лойка // Веснік БДУ. Сер. 3. Гісторыя. Філасофія. Псіхалогія. Паліталогія. Сацыялогія. Эканоміка. Права. – 2009. – № 3. – С. 3–8.

15. Лойка, П. А. Пазіцыя шляхты беларускіх зямель Рэчы Паспалітай у царкоўна-рэлігійных канфліктах апошняй трэці XVI – першай трэці XVII ст. / А. П. Лойка // Научные труды Республиканского института высшей школы. – Вып. 10, Ч. 1. – Мінск, 2010. – С. 101–106.

16. Лойка, П. А. Афармленне шляхецкага саслоўя ў Вялікім княстве Літоўскім / А. П. Лойка // Працы гістарычнага факультэта БДУ: навук. зб. / рэдкал.: У. К. Коршук (адк. рэд.) [і інш.]. – Мінск, 2010. – Вып. 5 – С. 102–115.

17. Уваров, И. Ю. Сословные права и привилегии шляхты Великого княжества Литовского (конец XIV – конец XVI столетий) / И. Ю. Уваров. – Гомель: Гомельск. гос. техн. ун-т, 2017. – 276 с.

18. Уваров, И. Ю. Земская служба по статуту ВКЛ 1588 г. / И. Ю. Уваров // Леў Сапега (1557–1633 гг.) і яго час: зб. навук. артык. / Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь, Установа адукацыі «Гродзенскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Я. Купалы». – Гродна, 2007. – С. 196–199.

19. Уваров, И. Ю. Развитие институтов государственной власти в Великом княжестве Литовском в XV–XVI вв. / И. Ю. Уваров // Веснік Мазырскага дзяржаўнага педагагічнага ўніверсітэта імя І. П. Шамякіна. – 2009. – № 3. – С. 28–31.

20. Уваров, И. Ю. Развитие экономических отношений в шляхетском хозяйстве на территории белорусских земель в первой половине XVI в. / И. Ю. Уваров // Ученые записки

УО «ВГУ имени П. М. Машерова»: сб. науч. тр. – Витебск: ВГУ имени П. М. Машерова, 2010. – Т. 9. – С. 84–91.

21. *Уваров, И. Ю.* Сословное обособление представителей военно-служилого сословия Великого княжества Литовского в XIV – начале XVI в. / И. Ю. Уваров // *Вестнік Брэсцкага ўніверсітэта. Сер. 2. Гісторыя. Эканоміка. Права.* – 2011. – № 2. – С. 41–46.

22. *Уваров, И. Ю.* Борьба шляхты Великого княжества Литовского за свои сословные привилегии в XVI в. / И. Ю. Уваров // *Сборник трудов VI Международной научно-практической конференции «Устойчивое развитие экономики: состояние, проблемы и перспективы»*, Пинск, 26–27 апр. 2012 г.: в 2 ч. / редкол.: К. К. Шебеко (гл. ред.) [и др.]. – Пинск, 2012. – Ч. 2. – С. 169–172.

23. *Уваров, И. Ю.* Отношение шляхты Великого княжества Литовского к новой государственной политике верховной власти в 60-х годах XVI столетия / И. Ю. Уваров // *Вестнік Брэсцкага ўніверсітэта.* – 2013. – № 2. – С. 36–42.

24. *Уваров, И. Ю.* Привилей Ягайло 1387 года как законодательный акт, свидетельствующий о планах католической элиты Польши ограничить права православных феодалов в ВКЛ / И. Ю. Уваров // *Научные труды Республиканского института высшей школы.* – 2014. – Вып. 14, ч. 1. – С. 307–314.

25. *Уваров, И. Ю.* Социально-экономические отношения магнатов и шляхты ВКЛ с феодально зависимым населением в XVI веке / И. Ю. Уваров // *Ученые записки УО «ВГУ имени П. М. Машерова»: сб. науч. тр.* – Витебск: ВГУ имени П. М. Машерова, 2016. – Т. 22. – С. 70–75.

26. *Уваров, И. Ю.* Военная служба бояр-шляхты и организация вооруженных формирований в Великом княжестве Литовском в первой половине XVI в. / И. Ю. Уваров // *Вестнік БДПУ.* – 2016. – № 4. – С. 29–34.

27. *Уваров, И. Ю.* Система правовых отношений и становление законодательной базы в Великом княжестве Литовском в XVI в. / И. Ю. Уваров // *Вестнік Брэсцкага ўніверсітэта.* – 2018. – № 1. – С. 28–34.

28. *Галубовіч, В. У.* Полацкая шляхта ў час праўлення дынастыі Вазаяў: 1588–1668 гг.: манаграфія / В. У. Галубовіч. – Гродна: ГДАЎ, 2015. – 242 с.

29. *Насевіч, В.* Пачаткі Вялікага княства Літоўскага: Падзеі і асобы / В. Насевіч. – Мінск: Польша, 1993. – 160 с.

30. *Краўцэвіч, А. К.* Стварэнне Вялікага Княства Літоўскага / А. К. Краўцэвіч. – Мінск: Беларуская навука, 1998. – 208 с.

31. *Любы, А. В.* Символика консульского перстня в легализации власти монарха над Великим княжеством Литовским / А. В. Любы // *Исследования истории Восточной Европы=Исследования по истории Восточной Европы.* – Минск, 2010. – Вып. 3. – С. 92–101.

32. *Любы, А. У.* Вялікакняжаскі двор XV–XVI ст. у сучаснай айчынай і замежнай гістарыяграфіі / А. У. Любы // *Научные труды Республиканского института высшей школы. Исторические и психолого-педагогические науки.* – Минск: РИВШ, 2016. – Вып. 16. – С. 193–202.

33. *Любы, А. У.* Ягелоны і іх эпоха ў нацыянальнай гістарыяграфіі Беларусі і Літвы XX – пачатку XXI ст.: эвалюцыя праблематыкі / А. У. Любы // *Научные труды Республиканского института высшей школы: Исторические и психолого-педагогические науки:* в 3 ч. – Минск, 2018. – Вып. 18. – Ч. 1. – С. 272–278.

34. *Насевіч, В. Л.* Генеалагічныя тэблiцы старадаўніх княжацкіх і магнацкіх беларускіх родаў XII–XVIII стагоддзяў / В. Л. Насевіч. – Мінск, 1993. – 49 с.

35. *Аляхновіч, Р. А.* Род Іллінічаў у Вялікім Княстве Літоўскім у XV–XVI ст.: радавод, гербы, уладанні / Р. А. Аляхновіч, С. А. Рыбчонак, А. І. Шаланда. – Мiр: «Замкавы комплекс Мiр», 2015. – 370 с

36. *Шаланда, А.* Асноўныя віды гербаў шляхты Наваградскага павета ў другой палове

XVI – першай палове XVII ст. / А. Шаланда // Краязнаўчыя запіскі. – Гродна, 2003. – Вып.6. – С. 77–82.

37. *Шаланда, А. І.* Гербавая паланізацыя шляхты Гарадзенскага павета ВКЛ у другой палове XVI – першай палове XVII ст. / А. Шаланда // *Архіварыус*. – 2010. – Вып. 8. – С. 250–255.

38. *Шаланда, А.* Генезіс «Пагоні» – дзяржаўнага гербу Вялікага княства Літоўскага, Рускага і Жамойцкага / А. Шаланда // *Białoruskie zeszyty historyczne*. – Białystok, 2001. – № 16. – S. 152–158.

39. *Шаланда, А.* Гербы роду Сапегаў / А. Шаланда // *Białoruskie zeszyty historyczne*. – Białystok, 1995. – № 2/4. – S. 5–15.

40. *Шаланда, А.* Да пытання паходжання гербу Хадкевічаў / А. Шаланда // *Białoruskie zeszyty historyczne*. – Białystok, 1995. – № 1/3. – S. 5–10.

41. *Шаланда, А.* Зямельныя гербы Вялікага княства Літоўскага, Рускага і Жамойцкага ў XIV–XVIII ст. / А. Шаланда // *Герольд Litherland*. – Горадня, 2001. – № 2. – С. 52–66.

42. *Шаланда, А.* Гербавыя пячаткі вялікага князя літоўскага Вітаўта: палітычная праграма ў адлюстраванні геральдыкі. / А. Шаланда // *Беларускі гістарычны часопіс*. – 2017. – № 7. – С.7–13.

43. *Яцкевіч, Д.* Малы гербоўнік халопеніцкай шляхты / Д. Яцкевіч. – Мінск, 1999. – 111 с.

44. Малы гербоўнік наваградзкай шляхты / А. Гануш, А. Леўчык, С. Рыбчонак. – Мінск, 1997. – 160 с.

45. *Рыбчонак, С.* Крыніцы па генеалогіі шляхты Вялікага Княства Літоўскага і Рэчы Паспалітай: праблема класіфікацыі і інтэрпрэтацыі / С. Рыбчонак // *Гістарычна-археалагічны зборнік*. – 2015. – Вып.30. – С. 238–245.

46. *Брэгер, Г.* Кліентэла віленскага ваяводы, канцлера ВКЛ Мікалая Радзівіла Чорнага паводле кнігі Віленскага ўрада 1551–1565 гг. Спіс кліентаў. Выбраныя біяграфыі / Г. Брэгер // *Мікалай Радзівіл Чорны (1515–1565 гг.): палітык, дыпламат, мецэнат: зб. навук праца да 500-годдзя Мікалая Радзівіла Чорнага: матэрыялы навук-практыч. канф., Нясвіж, 28–29 мая 2015 г. / уклад. З. І. Яцкевіч*. – Нясвіж, 2016. – С. 13–55.

47. *Бохан, Ю. М.* Узбраенне войска ВКЛ другой паловы XIV – канца XVI ст. / Ю. М. Бохан. – Мінск: «Экаперспектыва», 2002. – 336 с.

48. *Бохан, Ю. М.* Вайсковая справа ў Вялікім княстве Літоўскім у другой палове XIV – канцы XVI ст. / Ю. М. Бохан. – Мінск: Беларуская навука, 2008. – 448 с.

49. *Бохан, Ю. М.* Турнірныя традыцыі ў Вялікім княстве Літоўскім у XIV–XVI стагоддзях / Ю. М. Бохан. – Мінск: Выдавец І. П. Логвінаў, 2008. – 76 с.

50. *Янушкевіч, А. Н.* Ливонская война. Вильно против Москвы, 1558–1570 / А. Н. Янушкевіч. – М.: Квадрига, Русская панорама, 2013. – 381 с.

51. *Янушкевіч, А.* Прававыя і інстытуцыянальныя асновы знешнепалітычнай дзейнасці Вялікага Княства Літоўскага ў канцы XV–XVI стагоддзі / А. Янушкевіч // *Беларускі гістарычны часопіс*. – 2015. – № 4. – С. 18–25.

52. *Янушкевіч, А. М.* Вялікае Княства Літоўскае і Інфлянцкая вайна 1558–1570 гг. / А. М. Янушкевіч. – Мінск: Медисонт, 2007. – 353 с.

53. *Янушкевіч, А.* Нявыкарыстаныя шанцы рэваншу: ВКЛ у канцы Інфлянцкай вайны 1558–1570 гадоў / А. Янушкевіч // *Беларускі гістарычны агляд*. – 2008. – Т. 15, Сш. 1/2. – С. 49–66.

54. *Сагановіч, Г. М.* Айчыну сваю баронячы: Канстанцін Астрожскі / Г. М. Сагановіч. – Мінск: Навука і тэхніка, 1992. – 60, [2] с.

55. *Сагановіч, Г. М.* Войска Вялікага Княства Літоўскага ў XVI–XVII стст. / Г. М. Сагановіч. – Мінск: Навука і тэхніка, 1994. – 77 с.

56. *Сагановіч, Г.* Грунвальд у беларускай гісторыі: спроба разбору палітычнага міфа / Г. Сагановіч. – Мінск: Медысонт, 2015. – 414 с.

57. *Лашкевіч, С. А.* Асаблівасці знешнепалітычнай актыўнасці Вялікага Княства

Літоўскага (1569-1600 гг.) / С. А. Лашкевіч. – Мінск: БДУ, 2010. – 114 с.

58. *Лашкевіч, С. А.* Усходні накірунак дыпламатычнай дзейнасці Вялікага княства Літоўскага ў апошняй трэці XVI ст. / С. А. Лашкевіч. – Мінск: Права і эканоміка, 2010. – 125 с.

59. *Волкаў, М.* Артылерыя Нясвіжскага замка / М. Волкаў. – Мінск: А. М. Янушкевіч, 2015. – 187 с.

60. *Волкаў, М.* Абарончыя рэзідэнцыі як сімвал самарэпрэзентацыі магнатэрыі (на прыкладзе роду Радзівілаў) / М. Волкаў // Гістарычна-археалагічны зборнік. – 2015. – Вып. 30. – С. 67–74.

61. *Волкаў, М.* Будаўніцтва бастыённага замка Яна Караля Хадкевіча ў Ляхавічах / М. Волкаў // Магнацкі двор і сацыяльнае ўзаемадзеянне (XV–XVIII ст.): зб. нав. прац / рэдкал.: А. М. Янушкевіч (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск, 2014. – С. 343–356.

62. *Скеп'ян, А. А.* Уплыў вялікакняжацкага двара на фарміраванне культурных эліт ВКЛ у XVI ст. / А. А. Скеп'ян // Ягелоны: дынастыя, эпоха, спадчына: матэрыялы Міжнар. навуц.-практ. канф., Гальшаны–Навагрудак, 8–10 верас. 2006 г. / рэдкал.: А. А. Каваленя (адказ. рэд.) [і інш.]. – Мінск, 2007. – С. 183–195.

63. *Скеп'ян, Н.* Касцюміраваныя забавы ў ВКЛ у XVI–XVII стагоддзях / Н. Скеп'ян // Беларускі гістарычны часопіс. – 2012. – № 6. – С. 25–32.

64. *Бохан, Ю. М.* Побыт феадалаў Вялікага Княства Літоўскага ў XV – першай палове XVII ст. / Ю. М. Бохан, А. А. Скеп'ян. – Мінск: Беларусь, 2011. – 271 с.

65. *Килбас, А. А.* Культура прывілежаванага сословія на Беларусі (XIV–XVI вв.). – Мінск: УП «Технопринт», 2004. – 168 с.

66. *Клімуць, Л. Я.* Сармацкая культура беларускай шляхты ў XVI–XVIII стагоддзях / Л. Я. Клімуць. – Мінск: Беларусь, 2013. – 127 с.

67. *Сліж, Н. У.* Шлюбныя і пазашлюбныя стасункі шляхты Вялікага Княства Літоўскага ў XVI–XVII стст. / Н. Сліж. – Смаленск: Інбелкульт, 2015. – 671 с.

68. *Сліж, Н. У.* Афармленне інстытута шляхецкай сям'і ў Вялікім Княстве Літоўскім / Н. У. Сліж // *Silva rerum nova: штудыі ў гонар 70-годдзя Г. Я. Галенчанкі* / уклад. А. Дзярновіч, А. Семянчук. – Вільня: Aidai, Мінск: Athenaeum, 2009. – С. 264–278.

69. *Сліж, Н. У.* Практыка разводаў у Вялікім Княстве Літоўскім у XVI–XVIII стст. // Гістарычны альманах. – 2009. – Т. 15. – С. 14–34.

70. *Скеп'ян, А.* Жанчыны пры магнацкіх дварах Вялікага Княства Літоўскага ў XVI–XVII стст. / А. Скеп'ян // Гістарычна-археалагічны зборнік. – 2014. – Вып. 29. – С. 91–102.

71. Падалінскі, У. А. Прадстаўнікі Гарадзенскага павета на соймах Рэчы Паспалітай у апошняй трэці XVI ст. / У. А. Падалінскі // Леў Сапега (1557–1633 гг.) і яго час: зб. навуц. артыкулаў / Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь, Установа адукацыі «Гродзенскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Я. Купалы». – Гродна, 2007. – С. 31–38.

72. *Падалінскі, У.* Палітычная эліта Лідскага павета ў апошняй трэці XVI ст. / У. Падалінскі // Беларускі гістарычны агляд. – Т. 16. – 2009. – С. 3–30;

73. Падалінскі, У. Павятовая палітычная эліта ў святле дзейнасці гарадзенскага сойма ў другой палове XVI ст. / У. Падалінскі // Гарадзенскі палімісст. 2009. Дзяржаўны ўстанова і палітычнае жыццё, XV–XX ст.: зб. матэрыялаў II Міжнар. навуц. канф., Гродна, лістапад 2009 г. / пад рэдакцыяй А. Ф. Смаленчука, Н. У. Сліж. – Гродна [Гродна, 2009. – С. 179–199.

74. *Падалінскі, У. А.* Шляхта Вялікага Княства Літоўскага ў дыпламатычных місіях Рэчы Паспалітай (апошняя трэць XVI ст.) / У. Падалінскі // *Studia Historica Europae Orientalis*. – Мінск: Изд. центр БГУ, 2010. – Вып. 3. – С. 188–208.

75. *Падалінскі, У.* Стаўленне шляхты Вялікага Княства Літоўскага да інстытута вальнага сойма ў канцы XVI ст. / У. Падалінскі // Беларускі гістарычны часопіс. – 2012. – № 8. – С. 15–24.

76. *Падалінскі, У.* Барацьба шляхты за суверэннітэт ВКЛ пасля Люблінскай уніі 1569 г. / У. Падалінскі // Беларускі Гістарычны Часопіс. – 2016. – №7. – С. 23–28.

77. *Галубовіч, В.* Двор магната і павет: віцебская кліентэла віленскага ваяводы Крыш-

тафа Радзівіла ў 30-я гг. XVII ст. / В. Галубовіч // Магнацкі двор і сацыяльнае ўзаемадзеянне (XV–XVIII стст.): зб. навук. прац Міжнар. навук. канф., Мінск–Мір, 6–8 чэрв. 2013 г. / пад рэд. А. М. Янушкевіча. – Мінск, 2014. – С. 318–325.

78. *Галубовіч, В.* Палітычная сістэма Вялікага княства Літоўскаўскага ў 1588–1648 гг. / В. Галубовіч // Беларускі Гістарычны Часопіс. – 2010. — № 3. – С. 26–33.

79. *Галубовіч, В.* Соёмік Гарадзенскага павета ў XVI–XVII стст. / В. Галубовіч // Гарадзенскі палімпсест. 2009. Дзяржаўныя ўстановы і палітычнае жыццё, XV–XX ст.: зб. матэрыялаў II Міжнар. навук. канф., Гродна, ліст. 2009 г. / пад рэд. А. Ф. Смаленчука, Н. У. Сліж. – Гарадня: Гродна, 2009. – С. 152–178.

80. *Галубовіч, В.* Паслы Полацкага ваяводства ВКЛ на соймы Рэчы Паспалітай у 1588–1668 г. / В. Галубовіч // Герольд Litherland: навук. геральдычны часопіс. – 2011. – № 18. – С. 37–40.

81. *Галубовіч, В.* Полацкая шляхта і дынастыя Вазаў / В. Галубовіч. – Мінск: А. М. Янушкевіч, 2016. – 223 с.

82. *Радаман, А.* Элекцыйныя соёмікі Навагародскага павета ў другой палове XVI ст. / А. Радаман // Гісторыя Беларусі: новае ў даследаванні і выкладанні. – Мінск, 1999. – Ч. 2. – С. 109–115.

83. *Радаман, А.* Шляхецкія з’езды і соёмікі Навагародскага павета і праблема ўзнікнення каптуровых судаў у Вялікім Княстве Літоўскім, Рускім і Жамойцкім у час бескаралеўяў другой паловы XVI ст. / А. Радаман // Вестник Академии МВД Республики Беларусь. – 2004. – № 1. – С. 132–136.

84. *Радаман, А.* Земскія ўраднікі Гарадзенскага павета ВКЛ (другая палова XVI – першая палова XVII ст.) / А. Радаман, В. Галубовіч, Д. Вілімас // Герольд Litherland: навуковы геральдычны часопіс. – 2006. – № 17. – Год V–I. – С. 98–109.

85. *Радаман, А. А.* Вайсковыя шляхецкія з’езды (попісы і зборы паспалітага рушэння) Наваградскага павета ў другой палове XVI ст. / А. Радаман // Парламенцкія структуры ўлады ў сістэме дзяржаўнага кіравання Вялікага Княства Літоўскага і Рэчы Паспалітай у XV–XVIII стагоддзях: матэрыялы Міжнар. навук. канф., Мінск–Наваградак, 23–24 лістап. 2007 г. – Мінск: БПН-С Плюс, 2008. – С. 220–231.

86. *Радаман, А. А.* Ухваленне мясцовых падаткаў на соёміках і шляхецкіх з’ездах Навагародскага ваяводства ВКЛ у другой палове XVI – пачатку XVII ст. / А. Радаман // Беларускі гістарычны часопіс. – 2013. – № 9. – С. 22–33.

87. *Радаман, А. А.* Сістэматызацыя права ВКЛ і пытанне паправы Трэцяга статута ВКЛ на соёміках Навагародскага ваяводства ў 1587–1632 гг. / А. А. Радаман // Журнал Белорусского государственного университета. История. – 2018. – № 2. – С. 21–31.

88. *Падалінскі, У.* Прадстаўніцтва Вялікага Княства Літоўскага на Люблінскім сойме 1569 года: удзел у працы першага вальнага сойма Рэчы Паспалітай / У. Падалінскі. – Мінск: А. М. Янушкевіч, 2017. – 238 с.

(Дата подачы: 28.02.2019)

Е. Г. Колб

Белорусский государственный университет, Минск

E. G. Kolb

Belarusian State University, Minsk

УДК 323(44)

**ИНТЕГРАЦИЯ ПАРТИИ «ЗЕЛЕННЫЕ» В ЛЕВЫЙ ЛАГЕРЬ
ФРАНЦИИ В 1990-е годы**

INTEGRATION OF THE GREEN PARTY WITHIN THE